

Sıddık KORKMAZ

Türklerin İslâm Düşüncelerine Katkıları Mâtürîdî, Yesevî ve Türk Dünyası Üzerine Çalışmalar

İstanbul: İz Yayıncılık, 1. Baskı, 2021. 240 sayfa. ISBN: 9786053265542.

■ Muhammed Fatih EREN*

Türkler, İslamiyet'le tanışmalarıyla birlikte büyük oranda eski dini inanışlarından sıyrılarak ve İslam dinini içselleştirerek, siyaset, ilim ve kültür sahalarında çok önemli katkılar sunmuşlardır. Siyasi açıdan özellikle Selçuklu ve Osmanlı devletleriyle birlikte İslam dünyasının sınırları genişlemiş, bu durum kültürel ve ilmi bir zenginliğe de zemin oluşturmuştur. Türkistan coğrafyasındaki ilmî derinliği ve üretkenliği yüksek bazı âlimler ise bu süreçte lokomotif görevi görmüştür. Bu durumun en bariz örneği Ebû Hanîfe ve düşüncesinin sistemleştiricisi olan İmam Mâtürîdî'dir. Bununla birlikte Ahmet Yesevî, Bîrûnî, Mûsâ Cârullah gibi isimler Türk coğrafyalarında yetişmiş, muhtelif alanlarda ihtisas sahibi âlimlerden sadece birkaç tanesidir.

Sıddık Korkmaz, "*Türklerin İslam Düşüncelerine Katkıları Mâtürîdî, Yesevî ve Türk Dünyası Üzerine Çalışmalar*" isimli eserinde Ebû Hanîfe-Mâtürîdî düşüncesini ele alırken bunun yanında Yesevîlikle olan ilişkilerini ve etkileşim noktalarını da irdelemektedir. Aynı zamanda Türk dünyasına dair yapılan çalışmaları ele alan Korkmaz, özelde Türk dünyasını ele alırken genelde ise İslam dünyasının düşünsel seyrine ışık tutmaktadır. Eser, Türk dünyası ve araştırmaları bağlamında yapılan çalışmaların bir arada bulunması ve daha kolay erişilebilmesi amacıyla farklı zaman ve mekanlarda sunulmuş sempozyum tebliğlerinin, dergilerde yayımlanmış makalelerin derlemesinden oluşmaktadır.

Eser, sonunda yer alan eklerle birlikte üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm beş, ikinci bölüm ise yedi alt başlıktan meydana gelmektedir. Müellif,

* Arş. Gör., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Kalam ve İslam Mezhepleri Anabilim Dalı. E-posta: fatiheren56@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2100-7805>.

ekler bölümünde ise Celâddin Devvânî veya Erzincanlı Süleyman Efendi'ye ait olduğu düşünülen *İnsan Fiillerinin Yaratılması Problemi-Kulların Fiilleri ve Yedi Mezhep Risalesi Örneği* başlıklı risaleyi okuyucu ile paylaşmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünün ilk başlığı olarak Türklerin İslam'ı anlamada merkez noktası olan Ebû Hanîfe ve düşüncesinin Yesevî sûfliğine etkileri ele alınmıştır. Bu bölümde Ebû Hanîfe ve Ahmet Yesevî arasındaki benzerlikler ve düşünsel etkileşim farklı tezahürleri açısından ele alınmıştır. Hanefî-Mâtürîdî çizgisinin bir takipçisi olarak kabul edilen Ahmet Yesevî'nin geliştirdiği öğretilerde Ebû Hanîfe'den ne derece etkilendiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda itidal merkezli bir din anlayışı geliştirmeleri Ebû Hanîfe ve Ahmet Yesevî'nin ortak noktalarıdır. Yesevî, aşırılıklardan uzak, itidali merkeze alan bir yaklaşımı hikmetlerine yansıtmıştır. Aynı şekilde Ebû Hanîfe ve Ahmet Yesevî'nin öğretilerinde insan merkezli bir yaklaşım hâkimdir. İnsanın İslam-iman ilişkisini benimsemesi bağlamında günah meselesini de ele alan Ebû Hanîfe ve Ahmet Yesevî'nin iman-amel ilişkisi hususunda aynı çizgiye sahip oldukları vurgulanmıştır. Ahlak merkezli bir sûflik anlayışını benimseyen Ahmet Yesevî, ilim temelli bir öğreti inşa ederek ilimsiz şeyhliğin kabul edilemeyeceğini ve şeriata riayet etmenin önemini vurgulamıştır. Gösteriş ve kibrin Ebû Hanîfe tarafından yerildiğine, Yesevî'nin ise ahlakı esas alan vurgularına dikkat çekilmiştir.

Çalışmanın gündeme getirdiği önemli konulardan biri olan Mâtürîdî öğretisinin Yesevî sûfliğindeki yansımaları ikinci alt başlıkta ele alınarak iki düşünce arasındaki itikadî, ahlaki ve siyasi konulardaki etkileşime dikkat çekilmiştir. Buna göre itikadî konularda Mâtürîdî'nin nakil ve akıl dengesi üzerine kurduğu teoloji sistemi Ahmet Yesevî tarafından da benimsenmiştir. Müellif aynı şekilde zahir ve batın ayrımında Mâtürîdî'nin takip ettiği yöntemi benimsendiğine ve ilgili ayetin benzer şekilde yorumlandığına işaret etmiştir. Yazara göre Mâtürîdî sisteminin Yesevî sûfliğindeki en önemli yansıması iman-amel meselesinde kendini göstermiştir. Siyasi konularla ilgili ise Yesevîliğin zulme bakışını ele alan müellif, dervişlerin günahı ile zulmü bir kabul ettiğini kaydetmiştir. Siyaset denilince ilk akla gelen konulardan biri olan din ve devlet ilişkileri hususunda Mâtürîdî, ilgili yerlerde ehil insanların görevlendirilmesi gerektiği kanaatindedir. Aynı şekilde siyasetin en belirgin meselelerinden olan sahabe ve hulefâ-yi râşidîne bakışla ilgili ortaya konan yaklaşımın Mâtürîdî ve Yesevî düşüncede paralel olduğunu, Şiîlerden ayrıldıklarını ifade etmiştir.

Birinci bölümün diğer alt başlıklarından biri Mâtürîdî'nin duyular ve tecrübeye dayalı bilgi hakkındaki görüşleridir. Müellif bilgi kaynağı meselesinde rasyonalistler, sensualistler, empiristler ve entüisyonistler olmak üzere dört temel yaklaşım olduğunu kaydetmekte, Mâtürîdî'nin de en yakın olduğu kesimin bilginin duyulardan kaynaklandığı savunan sensualistler olduğunu

ifade etmektedir. Bilgi kuramı Mâtürîdî'ye göre üç temel üzerine oturmaktadır. Bunlar; duyular, haberler ve akıldır.

Müellif bir diğer alt bölümde Hanefî literatürde Ebü'l-Hasan el-Eş'arî eleştirisi başlığı altında Mâtürîdîlerin Eş'arîlerden farklarını incelemiştir. Bu bağlamda Allah'ın fiilleriyle ilgili ihtilaf edilen başlıkları sıralamıştır. Allah'ın kelamının kendi zatının bir parçası olduğunu savunan Eş'arîler, Pezdevi tarafından eleştirilmiştir. Bir diğer fiil ise tekvindir. Eş'arîlere göre tekvin ve mükevven birdir. Buna göre Eş'arîler var etmenin sonradanlığını ve tekvin sıfatını ayrı bir sıfat olduğunu kabul etmemektedirler. Eş'arîlerin ayrıştığı bir diğer husus iman kavramına yüklenen anlamdır. Eş'arîlere göre iman; kalp ile tasdik, dil ile ikrardır ve bu ikrar farzdır. Oysaki Hanefî-Mâtürîdîlere göre konuşmaya güç yetiremeyen bir insan da iman sahibi olabilir. Nitekim küfrü dillendirmek için zorlanan kimse ikrar merkeze alındığında iman dairesinden çıkmış olacaktır. Korkmaz, Mâtürîdîlerin Eş'arîlere getirdikleri eleştirilere devam ederek icmali ve tafsili iman, saîd ve şakî, mukallidin imanı, kendisine davetçi gelmeyen kişinin imanı, nübüvvet, imamet ve siyaset, ruh ve hava, ehl-i bid'at konularındaki ihtilaf edilen noktalara temas etmektedir.

Birinci bölümün son başlığında ise Mâtürîdîliğin Türk dünyasındaki medeniyet arayışlarına ne yönde ve nasıl katkılar verdiği, Türk dünyasının coğrafi olarak hangi bölgelere tekabül ettiği ortaya konmaktadır. Buna göre Çin sınırları içinde yer alan Doğu Türkistan bölgesinden başlayan ve çoğunluğu Rusya sınırları içerisinde yer alan, batıda Balkanlara kadar uzanan, güneyde Hindistan'ın kuzeylerine kadar bir Türk dünyasının varlığına işaret edilmektedir. Yaşadıkları coğrafyada tarih boyunca sahip oldukları bilgi, birikim ve tecrübelerle medeniyet inşa eden Türkler, Müslüman olduktan sonra da İslam dünyasına ilim, kültür, siyaset ve askeri sahalarda çok önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu bağlamda Türkler, Selçuklular, Osmanlılar ve Timur İmparatorluğu gibi farklı devletler kurarak İslam dünyasına on asra yakın bir süre hizmet etmişlerdir. Müellife göre Türklerin sahip oldukları akıl, mantık, şecaat medenilik gibi insani ve ahlaki değerler Hanefî-Mâtürîdî çizgi ile birleşmiş, bu din anlayışı asırlar boyu varlığını sürdüren bir mezhebe dönüşmüştür.

Müellif daha sonraki alt bölümlerde Mâtürîdîliğin tanımını, İslam dünyasına katkılarını detaylı bir biçimde ele almaktadır. Aynı şekilde Mâtürîdîliğin Türk dünyasının medeniyet arayışlarına katkıları da zikredilmektedir. Müellife göre bilgi temelli bir din anlayışı, dinin alet edilmediği bir siyaset perspektifi, ahlak temelli sosyal ve ekonomik hayat düzenlerinin kurulabilmesi Hanefî-Mâtürîdî çizginin Türklere kattığı kazanımlardan bazılarıdır. Din ve dünya dengesinin doğru bir zeminde kurulması, tevhidin hayatın her anına yansıtılması, insanın özgür iradeye sahip bir varlık olarak sorumluluklarını tanıyabilmesi gibi hususlar dinin doğru anlaşılmasında Mâtürîdîlerin Türklere katkı sunduğunu

gösteren parametrelerdir. Aynı şekilde siyasetin yorumunda adalet kavramına yüklenen anlam, din, devlet ve mülk arasındaki ilişki ağının doğru bir zemin üzerine inşa edilmesi Mâtürîdî anlayışın marifetiyledir.

Müellif, devam eden alt başlıklardan birinde sosyal hayatın düzenlenmesinde Mâtürîdîliğin katkısına değinirken, ekonomiyle ilgili temel paradigmanın başkasına muhtaç olmamak olduğu vurgulanmaktadır. Mâtürîdîlikteki sosyal hayata dair temel ilkelere bakıldığında iyilikten yana olma, kötülükten sakınma, çalışkan ve üretken olma ve ahlaklı bireyler olmanın önemli olduğu, Türklerin bu ilkelerden olumlu yönde etkilendiği görülmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Türk Dünyası üzerine araştırmalar başlığı altında farklı zaman ve coğrafyalarda yaşamış, eser ve düşünceleriyle İslam dünyasına önemli katkılarda bulunmuş bazı isimlere ve çalışmalarına yer verilmiştir. Bunlardan ilki *İnsan Fiillerinin Yaratılması Problemi-Kulların Fiilleri ve Yedi Mezhep Risalesi Örneği* isimli risaledir. Bu bölümde risalenin muhtemel müellifleri ve risalenin içeriği hakkında detaylı bilgi verilmiştir. İkinci alt başlıkta ise İbn Sadruddin eş-Şirvânî'nin hayatı ve eserlerini ele alan müellif, klasik İslam mezhepleri tarihi yazıcılığının örneklerinden biri olan *Tercümânü'l Ümem* isimli eser çerçevesinde yazarın itikadî mezhepler hakkındaki görüşlerini ele almıştır. Bir diğer bölümde ise İdil-Ural bölgesinde son iki asırda ortaya çıkan Cedidcilik hareketinin tarihsel arka planı ve temel anlayışları irdelenmiştir. Buna göre bölgedeki âlimler din ve eğitim alanlarında yenileşme düşüncesine yani Cedidcilik hareketine ve İslam'ın evrensel mesajının mezhepler tarafından belirli bir zaman dilimine hapsedilmesine karşı çıkmışlardır. Gerekteğinde sûfilere, filozoflara ve diğer büyük âlimlere müracaat ettikleri, Kur'an ve sünnetin gelenekle birlikte yeniden anlaşılmasını savundukları kaydedilmiştir.

İkinci bölümün diğer alt başlıklarından birisi olarak Türk İslam dünyasının son iki asrına şahitlik etmiş önemli isimlerden olan Mûsâ Cârullah Bigiyef'in hayatı ele alınmış, İslam, Kur'an ve sünnet yaklaşımı irdelenmiştir. İslam birliği meselesine özel olarak eğilen Bigiyef, İslam hukuku alanında da çalışmalar yaparak fikhin güncellemesini, imanın taklitten tahkike dönüşmesi gerektiğini savunmuştur. Cedidcilik hareketi mensuplarından olan ve hayatının önemli bir bölümünü ilim yoluna hasreden Mûsâ Cârullah'ın elde ettiği birikimi yaşadığı coğrafyanın insanıyla paylaşmak için seyahatler gerçekleştirdiği ifade edilmiştir.

Müellif ikinci bölümün dördüncü alt başlığında siyasi bir ilhakin olumsuz etkileri üzerine değinmektedir. Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesiyle sonuçlanan gelişmeleri tarihi arka planıyla birlikte ele alan Korkmaz, Tatar Türklerinin vatani olan Kırım'ın ilhakinin bölge coğrafyasında hangi dinamikleri etkilediğini etraflıca işlemektedir. Rusya'nın gerçekleştirdiği bu ilhaka Türk

KİTAP TANITIMI

devletlerinden ne düzeyde tepki verildiğini ve uluslararası ölçekteki yansımalarını ele almaktadır. “Türk Dünyasını Birleştiren Unsurlar” müellifin ikinci bölümde yer verdiği beşinci başlık olmuştur. Türk dünyasının akrabalık, dil, din, tarih, coğrafya ve kültürüyle beraber küresel medeniyet arayışlarına katkı sunabilecek bir niteliğe sahip olduğunu kaydeden Korkmaz, bu unsurları Türk dünyası bağlamında ele almıştır.

İkinci bölümün son başlığında ise Mâtürîdîlik hakkında yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Müellif bu başlıkta İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik hakkında yapılan akademik çalışmaların gelmiş olduğu son noktanın tespit edilebilmesini, konuya ilgi duyanlar için önemli görmektedir. Yapılan çalışmaların büyük çoğunlukla Batı kaynaklı olması sebebiyle İngilizce, Almanca, Fransızca, Rusça eserler müellif tarafından toplanmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte Türkiye’de yapılan çalışmaların yeterli olmadığını fakat son zamanlardaki ilginin artışından duyduğu memnuniyeti ifade eden Korkmaz, İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîliğe dair yapılacak çalışmalara dair birtakım önerilerde de bulunmaktadır.

Sonuç olarak İmam Mâtürîdî, Hoca Ahmet Yesevî ve Türkî coğrafyalarda İslam düşüncesine katkı sunan isimlerden bir kısmına dair üretilen sempozyum bildirileri ve makalelerin derlemesinden oluşan bu eser, özellikle Mâtürîdîlik ve Türk dünyası araştırmalarına ilgi duyanlar için önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Eserde Türklerin İslamiyet’i kabulüyle birlikte İslam düşüncesine ve ilim havzasına sunduğu çok yönlü katkılar muhtelif isimler üzerinden işlenmekte, bu isimlerin düşünce dünyalarına dair bir mukayese imkânı sağlanmaktadır. Tüm bunlarla birlikte Mâtürîdîlik düşüncesi ve Türk dünyası araştırmaları bağlamında önemli birçok âlim ve eser, ilgili araştırmacılar marifetiyle gün yüzüne çıkartılmayı beklemektedir.

